

*Les antigues versions bíbliques catalanes:
una troballa recent*

Pere Casanellas i Bassols

1. INTERÈS DE LES ANTIGUES VERSIONS BÍBLIQUES
CATALANES. PROJECTES D'EDICIÓ

Les traduccions bíbliques i l'interès per la Bíblia constitueixen una part fonamental de la cultura catalana des dels seus inicis. Ho podem veure ja en el text primigeni més famós de la llengua catalana, les Homilies d'Organyà, que comenten en català textos bíblics del Nou Testament i en tradueixen algunes frases a partir del llatí.

Les traduccions medievals que s'han conservat són abundants (vegeu Avenoza 2012; Casanellas 2014 i 2020a; Puig i Tàrrach 2001). La majoria en *manuscrits*; deixant a banda els fragments:

- Vuit saltiris (no tots complets), a més d'alguns reculls de salms conservats en llibres de pregària per a ús de conversos del judaisme.
- Una Bíblia completa, que anomenem *Bíblia del segle XIV* (tenint en compte el segle en què devia ser traduïda), conservada

des del Gènesi fins a l'Apocalipsi en un manuscrit de París (Peiresc, *ca.* 1460); en la primera meitat, fins als Salms, en un manuscrit de París (Colbert, any 1461 o 1471) i un altre de Londres (Egerton, any 1465), i, pel que fa al Nou Testament, en un manuscrit de París (Marmoutier, abans del 1350). Cal tenir en compte que els tres manuscrits de l'Antic Testament no sempre reproduïen la mateixa traducció, com veurem més avall.

- Els anomenats Evangelis del Palau, de la primera meitat del segle XV, conservats en un manuscrit actualment a l'Arxiu Nacional de Catalunya (Sant Cugat del Vallès).

Coneixem també els següents testimonis de traducció bíblica al català *impresos* en incunables:

- El saltiri de Joan Roís de Corella (Venècia, 1490; amb còpies conservades a Madrid i Barcelona).
- La Bíblia del segle XV, anomenada també Bíblia Valenciana i Bíblia de Bonifaci Ferrer (a qui va ser atribuïda la traducció), impresa a València l'any 1478. Lamentablement, a causa de la persecució i crema de bíblies obra de la Inquisició, només se'n conserva l'últim full (a la Hispanic Society of America, Nova York). Però el text del llibre dels salms d'aquesta Bíblia també s'ha conservat, com a continuació expliquem.
- Aproximadament l'any 1480 a Barcelona l'impressor Spindeler va imprimir, en nova edició, el saltiri de la Bíblia del segle XV. Se'n conserva un exemplar a París.

La rellevància d'aquests textos és considerable, tant com a testimoni de la importància de la Bíblia en la cultura catalana, com per la seva aportació al coneixement del català medieval. El català va ser la segona llengua romànica i la quarta europea, després de l'alt alemany (1466), el toscà (1471) i el neerlandès (1477), en què es va imprimir la Bíblia,

molt abans que el francès (1530), l'anglès (1535), el suec (1541), el danès (1543) o l'espanyol (1553, només l'Antic Testament; 1569, Bíblia completa). I les versions catalanes han despertat l'interès dels filòlegs, que de fa temps demanen l'edició crítica d'aquests textos.

El primer projecte d'edició fou anunciat l'any 1906 per l'hispanista i catalanista llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc (Foulché-Delbosc 1908) i va ser assumit per l'Institut d'Estudis Catalans l'any 1908, el següent de la seva fundació (Casanellas 2003; Massot i Muntaner 2006). Lamentablement aquest projecte no donà resultats, ni tampoc alguns intents posteriors, dins de l'Institut d'Estudis Catalans i l'Associació Bíblica de Catalunya. No ha estat fins a la creació del Corpus Biblicum Catalanicum (CBCat) (nou projecte de l'Associació Bíblica de Catalunya, iniciat els anys 1997-2001), que, si bé d'una manera lenta, la publicació de les versions antigues catalanes ha començat a ser una realitat (<http://cbcat.abcat.cat/>).

2. ALGUNS RESULTATS DESPRÉS DE VINT ANYS D'INVESTIGACIÓ I PUBLICACIÓ

Els primers volums de text medieval editats en el CBCat pertanyen a la Bíblia del segle XIV i han col·laborat de manera molt significativa en l'enriquiment del nostre coneixement del lèxic medieval. En un article publicat després de l'edició dels llibres de l'Èxode i el Levític, vam recollir les principals aportacions lèxiques que es desprenen de l'anàlisi només d'aquests textos (Casanellas 2007: 6-11): confirmació de 2 etimologies proposades per Joan Coromines, desmentiment de 3 etimologies proposades per Antoni Griera i el *Diccionari català-valencià-balear*; correcció de l'afirmació contundent de Joan Coromines que el substantiu *ret* ha estat sempre de gènere masculí; 75 mots no documentats fins ara (p. ex., *mon -da* 'net, pur', *onicle* 'ònix', *retella* 'epíploon, oment', *setim* 'acàcia'); 43 casos de noves accepcions de mots ja documentats (*ajustament* 'unió sexual, coit', *casada* 'casa, habitació', etc.), 34 casos de mots no documentats fins segles més tard.

Una altra aportació interessant es refereix a l'original llatí de les traduccions medievals. Aquestes versions acostumen a ser traducció de la Vulgata, l'antiga versió llatina, obra principalment de sant Jeroni (ca. 331/345 - 420 dC), que tingué una gran difusió i prestigi en l'Església durant tota l'època medieval i més enllà. Com és lògic, les versions catalanes tradueixen el text bíblic a partir dels manuscrits de la Vulgata de què disposaven els traductors, i aquests manuscrits tenen sovint diferències significatives amb el text més antic de la Vulgata en què es basen les edicions crítiques. Per això, en el CBCat, els manuscrits catalans s'editen en columnes paral·leles amb una edició de la Vulgata en què, a l'aparat crític de l'edició de Stuttgart, s'hi ha afegit un aparat crític que recull les variants de quatre Vulgates del territori català i occità, cosa que permet detectar fàcilment en quins casos la traducció només s'explica per les variants que corrien per aquest territori.

En el CBCat s'editaran alguns altres textos estretament relacionats amb les versions bíbliques catalanes, com és el cas de la versió més antiga dels quatre evangelis a l'hebreu, conservada a la Biblioteca Vaticana en un manuscrit de la segona meitat del segle XV. Se sabia que aquesta versió no havia estat feta sobre la Vulgata, sinó sobre un text català. Les investigacions dutes a terme dins el projecte del CBCat han permès identificar el text català sobre el qual s'ha fet aquesta versió hebrea: és el text de la Bíblia del segle XV, tal com el reflecteix el manuscrit Peiresc (Casanellas & Hames 2014; Casanellas 2020b).

La recerca feta també ha permès trobar nous fragments de versions. Destaca en aquest sentit la troballa feta per Jaume Riera i Pere Casanellas en els fons de la Inquisició de l'Archivo Histórico Nacional de Madrid d'un bifoli i altres fragments d'un Nou Testament desconegut fins ara: la versió que conté no coincideix amb la de la Bíblia del segle XIV ni amb la dels Evangelis del Palau, i pel tipus de traducció no pot pertànyer tampoc a la Bíblia del segle XV. Els inquisidors van cremar i fer desaparèixer moltes bíblies, però, quan eren de pergami, de vegades en guardaven els bifolis per fer-los servir de cobertes dels plec de documents o bé en retallaven fragments

allargats per fer-los servir de reforç dels cosits dels plec de paper. L'examen pacient de tots aquests fragments de pergamí ha permès descobrir aquest Nou Testament i altres fragments de versions bíbliques catalanes (Riera i Sans 2013: 67-70; Casanellas 2016).

3. UNA NOVA TROBALLA: TEXT BÍBLIC TRADUÏT DE L'HEBREU

Fins ara coneixíem només en traducció de l'original hebreu un saltiri (Saltiri de Nàpols, conservat a París) i alguns dels salms inclosos en llibres de pregàries de conversos. La Bíblia del segle XV és clarament traduïda de la Vulgata, i semblantment els Evangelis del Palau. En la Bíblia del segle XIV s'hi havien detectat influències de l'hebreu, però els textos publicats fins ara eren tots traduïts del llatí. Sabíem, però, que havien existit traduccions de la Bíblia a l'hebreu, si més no perquè així consta en la documentació relativa a algunes cremes de bíblies per la Inquisició (Riera 2013: 43-48).

L'últim volum publicat del Corpus Biblicum Catalanicum, el 9 (*Bíblia del segle XIV: Primer llibre dels Paralipòmens*), edita en columnes paral·leles els quatre manuscrits que contenen el Primer llibre de les Cròniques o dels Paralipòmens. Dos d'aquests manuscrits (Peiresc i Sevilla) són traducció de la Vulgata, cosa que es veu fàcilment comparant-los amb la columna de l'esquerra que conté l'edició de la Vulgata. Però els altres dos (Egerton i Colbert), que en altres llibres bíblics també tradueixen la Vulgata, aquí copien una traducció de l'hebreu, com demostren les detallades notes a aquestes dues versions. I sabem que en alguns altres llibres bíblics també Egerton o Colbert contenen traducció de l'hebreu.

4. CONCLUSIÓ

Els volums publicats del Corpus Biblicum Catalanicum constitueixen una aportació de primer ordre a la cultura i la llengua catalanes,

com posen en relleu les diverses recensions publicades, que en remarquen el rigor i l'exhaustivitat (veg. <http://cbcat.abcat.cat/volums-publicats-en-premsa-i-en-preparacio/>). Cada nou volum publicat aporta noves sorpreses per al coneixement de la nostra història cultural i lingüística. Invitem els lectors a llegir-los i a col·laborar en el projecte com a editors dels volums, si tenen la preparació necessària, o fent-se'n subscriptors (<http://cbcat.abcat.cat/contacte-i-subscripcio/>), ja que un projecte d'aquestes dimensions (quaranta-dos volums previstos) només podrà arribar a bon port si té un suport important.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Bibliografia extensa i classificada sobre les versions bíbliques catalanes es pot consultar en el web del CBCat: <http://cbcat.abcat.cat/bibliografia/>. A continuació s'indica la que ha estat citada en el text de l'article.

- AVENOZA, G. (2012). "The Bible in Spanish and Catalan". A: *The New Cambridge History of the Bible*. Vol. 2: MARDSEN, R.; MATTER, E. A. (dir.). *From 600 to 1450*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 288-306.
- CASANELLAS, P. (2003). "De la Bíblia Catalana al Corpus Biblicum Catalanicum: un projecte amb gairebé un segle d'història". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 79 (març), p. 67-74.
- (2007). "El Corpus Biblicum Catalanicum i la lexicografia catalana". A: MARTÍ, S. (coord.) et al. *Actes del Tretzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Universitat de Girona, 8-13 de setembre de 2003)*. Vol. 3. Barcelona: Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes / Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 187-200.
- (2014). "Medieval Catalan translations of the Bible". A: TERRADO, X.; SABATÉ, F. (dir.). *Les veus del sagrat*. Lleida: Pagès Editors, p. 15-34.
- (2016). "Versiones bíblicas catalanas e Inquisición: fragmentos de biblias catalanas encontrados entre la documentación inquisitorial conservada en el Archivo Histórico Nacional de Madrid". A: *III Simpósio Internacional de Estudos Inquisitoriais: novas fronteiras (Alcalá de Henares, junho de 2015)* [en línia]. Cachoeira, Bahia: Universidade Federal do Recôncavo da Bahia, <<http://www3.ufrb.edu.br/simposioinquisicao/anais-eletronicos-2/anais-eletronicos-2015/>>.
- (2020a). "Bible translation by Jews and Christians in medieval Catalan-speaking territories". *Medieval Encounters*, 26, p. 386-414.
- (2020b). "Du latin au catalan et du catalan à l'hébreu: histoire de la plus ancienne traduction conservée des Évangiles à l'hébreu (XVe siècle)". *Revue des Études Juives*, 179, p. 385-398.

- CASANELLAS, P.; HAMES, H. J. (2014). "A textual and contextual analysis of the Hebrew Gospels translated from Catalan". *Melilah*, 11, p. 68-81.
- FOULCHÉ-DELBOSC, R. (1908). "La Bible en catalan". A: *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, octubre de 1906)* (reimpressió facsímil: Barcelona: Vicens Vives, 1985), p. 538-540.
- MASSOT I MUNTANER, J. (2006). "L'Institut d'Estudis Catalans i l'edició de la Bíblia catalana medieval". A: MASSOT I MUNTANER, J. *Escriptors i erudits contemporanis. Sisena sèrie*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 139-149.
- PUIG I TÀRRECH, A. (2001). "Les traduccions catalanes medievals de la Bíblia". A: *El text: lectures i història*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Associació Bíblica de Catalunya, p. 107-231.
- RIERA I SANS, J. (2013). "Bíblies en català no cremades per la Inquisició espanyola". *Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya*, núm. 115 (setembre), p. 41-70.